

A Húsvét előtt előtt^{*}

Babits Mihály legismertebb háborúellenes versének keletkezéstörténete és a kronológia elve a kritikai kiadásban

Bevezetés

Felesleges hosszan részletezni, hogy egy klasszikus mű vagy életmű kritikai kiadásának elkészítése alapvetően gyakorlatorientált tudományos tevékenység, melyet sokkal inkább meghatároz az, hogy az adott mű, életmű mikor keletkezett, tehát a régiség vagy a modernitás korszakában-e, illetve hogy milyen kéz- vagy gépiratos és nyomtatott hagyaték áll a sajtó alá rendező rendelkezésére, mint az éppen kurrens irodalomelméleti irányzatok. Mindazonáltal a szövegkiadói praxisra is jelentős hatást gyakoroltak a 80-as, 90-es évek textológiai elméletei, melyek amellettt hogy kapcsolódtak a posztmodern szövegelméletekhez, saját teoretikus reflexióikat a strukturalizmusból és a posztstrukturalizmusból vezették le, és új szemléletmódot és módszert kínáltak a tudományos szövegkiadások számára is. Nem minden szöveg alkalmas azonban ezeknek a szemléleti és metodikai ajánlatoknak az alkalmazására. Az Új Filológia, aminek például a szöveg materialitására vonatkozó megállapításai a modernség szövegeinek feldolgozása szempontjából is relevánsak lehetnek, alapvetően a medievisztikában érvényesült, míg a modern kéziratok feldolgozására épülő genetikai kritika is csak akkor tud eredményes lenni 19–20. századi szerzők műveinek kiadása esetén, ha egy-egy mű vagy életmű olyan jelentős kéziratállománnyal rendelkezik, mely képes példázni a szöveggenézis egyes állomásait a vázlattól a kinyomtatott szövegig.

Babits Mihály kéziratok hagyatéka – ahogy ezt már Kelevéz Ágnes *A keletkező szöveg esztétikája* című könyve¹ és Babits szépprózai műveinek kritikai kiadása is igazolja – mindenképpen alkalmas arra, hogy a költői szövegkorpusz feldolgozása során a genetikai szövegkritika módszertani ajánlatait megfontoljuk és alkalmazzuk. Az első világháború előtti években keletkezett kéziratoktól kezdve ugyanis minőségi váltás történik Babits kéziratok hagyatékában. Korábban ugyanis a kritikai kiadás szöveg-gondozója főként tisztázatokkal (az *Angyalos könyv*, ill. a Kosztolányinak majd Osvátnak küldött versek gyűjteménye) dolgozott. Az 1910-es évektől kezdve azonban egyre több szövegkezdemény, be nem fejezett versfogalmazvány és -töredék maradt fenn, a később közölt és kötetbe is felvett verseknek pedig olyan variánsait őrizi a hagyaték, melyek számtalan javítással, betoldással dokumentálják az adott mű szöveggenézisét.²

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ KELEVÉZ Ágnes, *A keletkező szöveg esztétikája. Genetikai közelítés Babits költészetéhez*, Argumentum, [Budapest], 1998.

² A hagyaték mennyiségi és minőségi változásának következményeiről a kritikai kiadás közlési terveire vonatkozóan lásd: BUDA Attila – MAJOR Ágnes, *A Babits-versek kritikai kiadásának átalakulása, avagy a kéziratok változásának következményei*, It. 2019/4., 435–447.

A versek anyagi hordozója is változatos képet mutat, gyakorlatilag bármilyen üres felülettel rendelkező papír alkalmas volt Babits számára, hogy a fejben megszülető sorokat gyorsan lejegyezze.³

A 2017-ben első kötettel megjelent *Babits Mihály összes versei kritikai kiadása* a sajtó alá rendezés metodikájában és a szövegkritikai apparátus felépítését tekintve az Ady-versek kritikai kiadásának gyakorlatát követi, ennek megfelelően a szövegtérképeket az egyes versek jegyzetapparátusában a kritikai kiadás táblázatos formában közli. Ez a módszer akkor használható hatékonyan (többé-kevésbé az Ady-életmű is ilyen), amikor nincs nagyszámú, jelentős eltéréseket mutató variáns, de például már a *Levelek Iris koszorújából* kötet esetében, amely Babits életében ötször jelent meg, a táblázatos módszer nehezen követhetővé teszi a szövegtérképek egymáshoz való viszonyának alakulását. Az 1916 és 1920 között keletkezett verseket vizsgálva megállapítható, hogy szinte minden kötetben közölt versnek ismerjük a kéziratát, nemegyszer kettőt vagy hármat is, több esetben maradtak fenn gépiratos tisztázatok, s a *Nyugtalanság völgyében* publikált, elsőként jellemzően periodikában közölt művek megjelentek az 1928-as *Versek*, majd az 1938-as életműkiadás *Összes versek* kötetében is.

Más jellegű kérdéseket vetnek fel a feltételezhetőleg 1916 és 1920 között keletkezett kéziratok sajtó alá rendezése során a nagyszámú, gyakran csak egy-két soros fogalmazványok, melyekből végül nem született műegésként felfogható vers. Ady Endre verseinek kritikai kiadása a töredékeket az utolsó kötet függelékében tervezi közreadni, ezzel szemben a *Babits Mihály verseinek kritikai kiadása* kronologikusan, tehát a keletkezés feltételezhető rendjében közli egymás után a kész alkotásokat és a töredékeket minden műfaji megkülönböztetés nélkül.⁴ Ez az elvi döntés az első kötet esetében, melynek anyaga jórészt az *Angyalos könyv* tisztázataira épül, még nem jelentett problémát, a következő kötetek sajtó alá rendezőinek azonban szembesülnie kell azzal a ténnyel, hogy a kronologikus elvet követve néhány soros befejezetlen művek kerülnek a nagy versek közvetlen közelébe, és ez radikálisan más képet rajzol ki az életműről, mintha a félbemaradt versfogalmazványok külön függelékben kapnának helyet. Más részről viszont a kronologikus elv láthatóvá tehet olyan életművön belüli szövegek közötti kapcsolatokat, melyek más elrendezéssel csak nehezebben lennének rekonstruálhatók az olvasó számára.⁵ Babits legismertebb háborúellenes versének, a *Húsvét előttnek* a hagyatékban maradt fogalmazványok között igen kiterjedt szövegek közötti kapcsolathálója van, melybe a pár soros töredéktől a 75 sorból álló, lényegében kész versig terjedő szövegek tartoznak. Jelen tanulmány célja, hogy ennek a szövegek közötti kapcsolathálóknak a feltárása révén néhány megállapítást tegyen a *Húsvét előtt* keletkezéstörténetéről.

Magától értetődőnek tűnik tehát a genetikus kritika elemzési módjának az alkalmazása, ez azonban újabb kérdéseket vet fel. A fogalom meghatározása szerint a genetikus kritika vagy a genetikus kiadás „az irodalmi alkotómunka folyamatának a vizsgá-

³ Babits versírói módszeréről: KELEVÉZ, I. m., 74–78.

⁴ KELEVÉZ Ágnes, *A Babits-versek kritikai kiadásának sorozata elé = Babits Mihály összes versei, 1890–1905*, s. a. r. SOMOGYI Ágnes, jegyz., magy. HAFNER Zoltán, Argumentum, Budapest, 2017, (Babits Mihály összes versei. Kritikai kiadás), 13–47, idézett oldal: 24.

⁵ Uo., 25.

latát jelenti a szellemi mű teremtésének az eszközöként értett írás tanulmányozása révén.”⁶ Az alkotómunka folyamatának vizsgálata a genetikus kritikában általában egy műre (regényre, elbeszélésre, versre) koncentrálnak, melynek keletkezéstörténeti dokumentumait, előszövegeit gyűjti össze egy genetikus dossziéba, megállapítja ezek kronológiai rendjét, funkcióját (vázlat, piszkozat, fogalmazvány, tisztázat, korrektúra stb.), s ez alapján értelmezi az alkotómunka folyamatának fázisait.⁷ A genetikus dosszié tartalma többnyire nem terjed ki a mű keletkezését megvilágító egyéb dokumentumokra,⁸ De Biasi például a kéziratban fellelhető intertextuális kapcsolatokat, az életmű egyéb darabjaival való egyezéseket a szövegkiadás jegyzetében vagy függelékében javasolja hozzáférhetővé tenni.⁹ Babits kéziratot hagyatékának anyaga azonban több esetben is felveti a kérdést, hogy egy-egy fogalmazványt önálló műnek vagy egy ismert mű variánsának tekintsünk-e. A [*Nincs mérgebb méreg mint a szó...*] kezdetű fogalmazvány 16. sorától kezdődő utolsó tíz sora például kisebb eltérésektől (központozás, magánhangzó-hosszúság) eltekintve lényegében megegyezik a *Szítettél-e lassú mérgeket?* 19. sorától kezdődő verszárlatával, de az első tizenöt sorban is találunk egyértelmű szóegyezéseket, melyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a kézirat a *Szítettél-e lassú mérgeket?* keletkezésének korábbi fázisát jelenti.

A Húsvét előtt genetikus kritikai vizsgálata

A *Húsvét előtt* esetében ilyen problémával nem kell szembesülnünk. A vers 1–8. sorának ismerjük egy kéziratot variánsát,¹⁰ mely – még ha rövid szövegrészről van is szó – jó alpanyagot ad a szöveggenetikai vizsgálatra.

Genetikus átirat

S ha kiszakad ajkam akkor is
 e v; | ... |; | ad |, vad március évadán
 bellülről forrva < [izgatva]_{cf} > [izgatva]_{ca} [forrva]_{ca} [bellül]_{ca} az izgatott
 fákkal a harci március
 inni való
 sós vérizú légtől részegen
 még hadd: [?] gyűlnek égen a fellegek
 s közöttünk öröl a lassu malom
 a Háboru lassu malma

⁶ Louis HAY, *Genetic Criticism. Another Approach to Writing? = Research on Writing. Multiple Perspectives*, ed. Sylvie PLANE et al., International Exchange on the Study of Writing, Metz, The WAC Clearinghouse, CREM, Fort Collins, Colorado; 2017, 531–547, idézett oldal: 531.

⁷ Pierre DE BIASI, *Horizontális kiadás, vertikális kiadás. A genetikus kiadások tipológiájának vázlata, (A francia terület 1980–1995)*, Helikon 1998/4., 427.

⁸ TÓTH Réka, *A szöveggenetika elmélete és gyakorlata*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 148.

⁹ DE BIASI, I. m., 420.

¹⁰ OSZK Fond III/1969. 10. fólió rektója.

Az átíráshoz használt genetikus jelek¹¹

: :	betű- vagy szótévesztés, -javítás, amelyet a szerző nem áthúzással javított, hanem olvasható ceruzás ráírással, az eredeti, első változat a vonalak között olvasható, a javított a következő jelek között
[]	variációk törlés nélkül; jelzés nélkül vagy zárójellel összefogva egymás fölé írt szavak, amelyek közül a kéziratban a szerző nem választott ki végleges változatot; az íróeszköz feltüntetésével egymás után olvashatók
< ... > _c	ceruzairású áthúzás/törlés, az áthúzott szöveg a csúcsos zárójelben található
[?]	a kérdőjel előtt levő szövegrész olvasata bizonytalan

Az 1938-as Babits Mihály összes versei című kiadáson alapuló kanonizált szövegváltozat

S ha kiszakad ajkam, akkor is,
 e vad, vad március évadán,
 izgatva belül az izgatott
 fákkal, a harci márciusi
 inni való
 sós, vérizü széltől részegen,
 a felleg alatt,
 sodrában a szörnyü malomnak:

A kéziratot vizsgálva egyértelmű, hogy amikor a fogalmazványt Babits lejegyezte, a töredékes mondattal induló verskezdet már megvolt. A szöveggenetika szempontjából különösen érdekes a 3. sor, mely a versbeszélő lelkivilágára vonatkozó leírásvariációkat tartalmaz. A kézirat alapján az következtethető ki, hogy Babits a környezet-ábrázolásra szolgáló szintagma („az izgatott / fákkal”) elé keresett expresszív állapotmeghatározást, s jól látható az is, hogy a külső és a belső világ leírása már ekkor azonos vagy szinonim szavakkal történt. A kézírás alapján az írásaktus a következőképpen rekonstruálható: elsőként a „bellülről forrva” szó szerkezet született meg, a „bellülről”¹² szó fölé Babits az „izgatva” határozói igenevet jegyezte le, azonban ezt

¹¹ Az átírás során a Buda Artilla és Major Ágnes által kidolgozott, jelenleg publikálatlan genetikus jelkészletet használtam.

¹² A szóalak írásmódja hosszú mássalhangzóval szerepel a Nyugat 1916. április 1-i számában megjelent versben és a *Recitativ* két kiadásában is, viszont az 1928-ban kiadott *Versékben* már a rövid mássalhangzós szóalak szerepel, így került be az Athenaeum által kiadott életműkiadásba is, ennek köszönhetően a mai helyesírásnak megfelelő változat, a „belül” kanonizálódik.

a variánst még azonnal vagy nem sokkal később törölte. A „bellülről forrva” sor alá olyan sorvariánst írt, amelyben a „bellül” határozó elé a korábbi változat két határozói igeneve került egymás alternatívájaként, ezeket azonban Babits már a kéziratban zárójelbe tette. Ennek a mindkét szót átfogó zárójelnek az írásfunkciója kérdéses, jelezhet törlést, de mivel Babits a „bellül” szót nem törölte, ezért jelölheti azt is, hogy mindkét határozó ugyanahhoz az alaptaghoz tartozik. Az áthúzással törölt szóval együtt tehát négy variációja született ennek a másfél sornak: 1. „bellülről forrva az izgatott / fákkal”; 2. „izgatva forrva az izgatott / fákkal”; 3. „izgatva bellül az izgatott / fákkal”; 4. „forrva bellül az izgatott fákkal”. Mint látható, a harmadik változat került át a végleges szövegbe, feltételezhetően Babits a vers később lejegyzett, de általunk nem ismert újabb fogalmazványának vagy tisztázatának készítésekor választotta ki ezt a végső változatot.

Később Babits kicserélt még egy szót a 6. sorban, már a *Húsvét előtt* első, a Nyugatban publikált nyomtatott közlésében ugyanis a „légből” helyett „szélből” szerepel. Ezenkívül a fogalmazvány 7–9. sora mutat még lényeges eltéréseket az általunk ismert végleges szövegváltozattól. A legszembetűnőbb változás ebben az esetben a tömörítés: 16 szóból (ideszámolva a névelőt és a kötőszót is) 7 marad, a három sor pedig kettőre rövidül. A 7. sorban a nyomtatott változatból kikerül a megszólított versbeli jelenlétére utaló felszólító módú ige („hadd”). A fogalmazvány 7. és 8. sorában a külső környezet leírásában szerepel egy másik ige („gyülnek”) és a kijelentést eleve kissé tautológikussá tevő határozó („égen”). Az igék kihagyása többek között azt is eredményezi, hogy az első szakaszban az egyetlen ige a versbeszélő szenvedését érzékeltető „kiszakad” lesz, míg a külvilág mozgalmasságának ábrázolására ige-
nevek szolgálnak, ezzel is növelve a szenvedés leírásának expresszivitását. A „közöttünk” helyhatározó és az „öröl” ige elhagyásának köszönhetően hasonló stilisztikai-retorikai változás figyelhető meg a 8. sor genezisében is. Lényeges továbbá, hogy a fogalmazványban a végül teljesen törölt „a Háboru lassu malma” még konkretizálja a vers egyik központi motívumát. A végső változatban a háromszor nagy kezdőbetűvel írt „Malom” jelzői („szörnyü”, „nagy”, „pokoli”) nem kötik ennyire egyértelműen a motívumot az aktuális világeseményhez, ezáltal – különösen a „pokoli” jelző révén – erősebbé válik az utalás Vörösmarty *A vén cigány* című versére. Bár a *Húsvét előtt* több részletében egyértelműen megjelennek a háború képei, a vers mégis általánosabb szinten reflektálja a műben kifejezett egzisztenciális helyzetet.

További keletkezéstörténeti dokumentumok

*Egy ellenpélda: [aztán megitatta boros csobolyóból...]*¹³

Az OSZK-ban őrzött hagyatékban található fogalmazványon kívül nem ismerünk olyan kéziratokat, melyek nagyobb szövegegyezéseket mutatnának a *Húsvét előtt*-tel. Fennmaradt azonban több olyan hosszabb-rövidebb fogalmazvány, melyek keletkezése

¹³ OSZK Fond III/1969. 48. fólió rektója.

a *Húsvét előtt* megalkotásának idejére datálható, s geneziséük – feltételezésem szerint – szorosan összefügg Babits legismertebb háborús versének keletkezésével. A keletkezési idő és egy-egy motívum megjelenése azonban még nem jelenti, hogy egy fogalmazvány feltétlenül genetikusan összefüggésben van a *Húsvét előtt*-tel. Példaként az [aztán megittatta boros csobolyából...] kezdetű kétsoros fogalmazványt idézem.¹⁴

aztán megittatta boros csobolyából
kérdezte becézve, puhán: Ugy-e jó bor?

A szöveg keletkezésének idejére vonatkozó információk a kétsorost tartalmazó kettészakadt fólión olvasható szövegekből szűrhetők le. Ezen a fólión található a [Dicsérje más a győztest...] kezdetű fogalmazvány is, mely – ahogy arról később részletesebben szó lesz – erős kapcsolatot mutat a *Húsvét előtt* című verssel, ez alapján feltételezhető, hogy a ceruzairású kéziratok 1916 elején keletkezettek. Az [aztán megittatta boros csobolyából...] kezdetű kétsoros azonban tematikusan és hangnemen nem mutat kapcsolatot az ekkoriban keletkezett háborús versekkel, bár a *borivás* motívuma több fogalmazványban is előfordul. A *bor* gyakori motívuma Babits költészetének, különösen a szülőföldjét, a szekszárdi tájat leíró verseiben fordul elő. Több háborús költeményében is megtaláljuk azonban a *bor* vagy a *borivás* motívumát ([Vörös bort vérből...], [Ó múzsá kínban a többi virággal...]), a *Húsvét előtt*ben és a feltételezhetően nem sokkal azelőtt keletkezett [Annyit szenvedtünk...] kezdetű versek zárlatában, a háború nélküli világ költői megjelenítésekor kap szerepet a *bor* motívuma. Az utóbbi vers 66–68. soraiban a következőket olvashatjuk: „a másik oldalon / szőlőhegy álljon, szüret és vígalom / tavalyi borral”, míg a *Húsvét előtt* 84–85., valamint utolsó, 99–100. soraiban, a vers folklorisztikus zárlatában fordul elő a *bor* motívum: „adjon Isten bort, buzát / bort a feledésre!” Az [aztán megittatta boros csobolyából...] kezdetű kétsoros leginkább az [Ó múzsá kínban a többi virággal...] zárlatával hozható szorosabb, akár genetikusan összefüggésbe is, a töredék utolsó sora a megszólított Múzsához szól eképpen: „Borral itatlak előbb”. Ez a zárlat azonban – mint arról később szintén szó lesz – a versírás kudarcának humoros-groteszk reflektálása. Ezek alapján azonban még nem állítanám, hogy az [aztán megittatta boros csobolyából...] kezdetű kétsoros fogalmazvány a *Húsvét előtt* keletkezéstörténetébe illeszkedik, a rövid szövegrészletből ugyanis a háborús versektől eltérő beszédsszituáció feltételezhető.

[Dicsérje más a győztest...]¹⁵

Ugyanezen a kettészakadt lapon olvasható a [Dicsérje más a győztest...] kezdetű verskezdemény, mely már egyértelműen köthető a *Húsvét előtt*hez. A fogalmazvány egy félbehagyott verskísérlet (erre utal az utolsó sor felsorolását záró „stb.”), mely tartalmilag hasonlóságot mutat a *Húsvét előtt* 56–70. soraival.

¹⁴ Mivel a továbbiakban a fogalmazványok és a *Húsvét előtt* között létesülő szövegek közti kapcsolatokat vizsgálom, a kéziratban olvasható szövegek átiratát genetikusan jelek nélkül, kvázi olvasói szöveggént közlöm.

¹⁵ OSZK Fond III/1969. 48. fólió rektója.

Dicsérje más a győztest, én a legyőzöttet dicsérem,
 S aki először be meri vallani, hogy le van győzve.
 Mit ajándékoz a győztes a világnak?
 Kényszert, igát, vér és hörgés van nyomán.
 De a legyőzött ajándékozza meg a békét, s a béke gyermekeit
 Kultúrát, szabadságot stb.

[*Dicsérje más a győztest...*]

Én nem a győztest énekelem,
 nem a nép-gépet, a vak hőst,
 kinek minden lépése halál,
 tekintetétől ájul a szó,
 kéznyomása szolgaság,
 hanem azt, aki lesz, akárki,

ki először mondja ki azt a szót,
 ki először el meri mondani,
 kiáltani, bátor, bátor,
 azt a varázsszót, százezrek
 várta, lélekzetadó, szent,
 embermegváltó, visszaadó,
 nemzetmegmentő, kapunyitó,
 szabadító drága szót,
 hogy elég! hogy elég! elég volt!

(A *Húsvét előtt* 56–70. sorai)

A [*Dicsérje más a győztest...*] 1. sorának első fele a *Húsvét előtt* 56. sorának feleltethető meg („Én nem a győztest énekelem”), 1. sorának második fele, valamint a második sora pedig a *Húsvét előtt* 61–62. sorának („hanem azt, aki lesz, akárki, // ki először mondja ki azt a szót”). A [*Dicsérje más a győztest...*] kevésbé expresszív, dinamikus szöveg, a sorai hosszabbak, mint a *Húsvét előtté*, ha feltételezhető genetikus kapcsolat, akkor ebben az esetben is hasonló tömörítést hajtott végre Babits, mint a *Húsvét előtt* korábban vizsgált szövegváltozata esetében, de a 3–6. sorok alapján elképzelhetőnek tartom azt is, hogy a [*Dicsérje más a győztest...*] a lejegyzés után a *Húsvét előtt* adott részletének tartalmi vázlataként szolgált a költő számára.

[*Milliók közül egy...*]¹⁶

Áttételesen ugyan, de szintén köthető a *Húsvét előtt* keletkezéstörténetéhez a [*Milliók közül egy...*] kezdetű fogalmazvány.

¹⁶ OSZK Fond III/1969. 109. főlíó rektója.

Milliók közül egy! Mi vagy ember? Mennyi különb van
élni de halni ha kell, utnak a gyermekekért

Századok országutját szőnyegezik be lehullott
testeitek katonák, várni a szent szekeret

A jövő szekerét, a békét, hogy puhán, szőnyegen
békésen jöjjön majd a béke

Gyermekeinknek – és a szerelem, a szerelem
az utcán, a katonák szerelme

Az utolsó szerelem, ...

A töredék első négy sora két szabályos disztichon, a pentametereket Babits beljebb kezdte, az 5. sortól azonban a ritmikai egység megbomlik, szabálytalanná válik, a 7–8. sor pedig már mondattanilag is hiányos, értelmetlen, a befejezetlenséget pedig egyértelműen jelzi az utolsó, csonka sor végére kitett három pont. Ez a fogalmazvány tehát egy elvetélt verskísérlet, mely verstanilag az 1911 tavaszán keletkezett *Hiszekegy* és az 1912. májusi datálású *Május huszonhárom Rákospalotán* című versekkel rokonítható, a háborús tematika azonban valószínűvé teszi, hogy a *[Milliók közül egy...]* kezdetű fogalmazvány 1914 és 1918 között keletkezett. A háborús pusztítás érzékeltetése és a békevágy megfogalmazása azonban a *Húsvét előtt* című verssel rokonítja a fogalmazványt. Babits kéziratos hagyatékában fennmaradt az *[Annyit szenvedtünk...]* kezdetű verskézirat, mely – erről később szintén szó lesz – véleményem szerint a *Húsvét előtt* egyik közvetlen előzményének tekinthető. Ennek a versnek is központi gondolata a békevágy kimondása, zárlatában pedig egy szerelmespár jelenik meg. Az eljövendő béke és a verszáró *szerelem* motívum lényegi elemei a *[Milliók közül egy...]* kezdetű fogalmazványnak is, ezért feltételezhető, hogy az szintén az 1916-os év elején keletkezett, a disztichon versforma pedig talán azzal magyarázható, hogy Babits ekkor rendezte sajtó alá a *Recitativ* című kötetet,¹⁷ melyben megjelentek a *Hiszekegy* és a *Május huszonhárom Rákospalotán* című versek is.

*[Ő múzsa, kínban a többi virággal...]*¹⁸

A következő keletkezéstörténeti dokumentum az *[Ő múzsa, kínban a többi virággal...]* kezdetű fogalmazvány fizikailag is közel található a *Húsvét előtt*höz, ugyanis a kézirat fóliójának rektóján a *Húsvét előtt* kezdő sorainak fentebb ismertetett szövegváltozata olvasható.

¹⁷ RÓNA Judit, *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája, 1915–1920*, Balassi, Budapest, 2015, 117. (Babits-kronológia 3.)

¹⁸ OSZK Fond III/1969. 10. fólió verzója.

Ó Múza, kínban a többi virággal e szép tavaszon
 ajakad sebe nyílik a tavaszi szélből
 Fakaszd ki énekedet, te véres ajak
 ha meg kell tenni már
 de megállj!
 Borral itatlak előbb.

A valószínűleg töredékben maradt vers motivikusan is szorosan kapcsolódik a *Húsvét előtt*hez, az időmegjelölés (tavasz), az „ajakad sebe”, a „véres ajak”, a kimondásra, felhangzásra váró ének gondolata már megtalálható ebben a fogalmazványban is. Az [Ó *múza, kínban a többi virággal...*] harmadik sorának nyitó szava, a „Fakaszd ki” szóalak az évszakhoz illeszkedő ’rügyfakadás’ pozitív jelentésárnyalatát hordozza, a szöveggörnyezet negatív hangulatú és jelentéstartalmú szintagmái azonban ezt ellentétezzik, az adott szöveggörnyezetben így a „Fakaszd ki” hangalakilag és hangulatilag is a *Húsvét előtt* első sorában olvasható „kiszakad”, és a többször ismételt „szétszakad” igékkel hozható párhuzamba. Lényeges különbség azonban, hogy a szenvedés képzete ebben a fogalmazványban a megszólított „Múzsá”-hoz rendelődik, és nem a versbeszélő állapotát jellemzi. A *virág* motívum és a *bor* említése pedig a *Húsvét előtt* második szerkezeti egységében a béke kimondása utáni idill világában fordul majd elő, igaz, más kontextusban, mint az [Ó *múza, kínban a többi virággal...*] kezdetű fogalmazványban. Utóbbiban a *virág* a versvilág minőségét meghatározó természeti környezet központi motívuma, melynek érzelmi ellenpontja a virágokkal megfeleltetett múza véres, sebes ajka, míg a *Húsvét előtt*ben a versbeszélő által megszólított közösséghez intézett felszólításban fordul elő: „Ki a bűnös, ne kérdjük, / ültessünk virágot, / szeressük és megértsük / az egész világot”.

Az [Ó *múza, kínban a többi virággal...*] kezdetű fogalmazvány megszólítottja a „Múza”, mely Babits korábbi költői korszakának antikizáló verseire volt jellemző, az ebben a periódusban keletkezett művekben lényegesen ritkábban fordul elő, a [Gyalog *maholnap száll a múzsám...*] kezdetű versben pedig önironikusan említődik. Mindenesetre feltételezhető, hogy a fogalmazvány az erős motivikus kapcsolat miatt a *Húsvét előtt* megszületéséhez kapcsolódó korábbi versötlet, látható azonban, hogy az első három jambikus lejtésű sor után, a negyedik sortól a fogalmazvány ritmikailag és motivikusan is szétesik, Babits nem tudja szervesen továbbépíteni az első három sorból kibontakozó versvilágot, a vers zárlata (a múza vagy önmaga borral itatása) már a versírás közben tudatosuló kudarc tanúsága lehet.

[Gyenge szárnyu énekem...]¹⁹

Következő példám, a [Gyenge szárnyu énekem...] kezdetű fogalmazvány szintén a *Húsvét előtt* keletkezésének idején, 1916 márciusában született. Az [Ó *Múza, kínban a többi virággal...*] kezdetű fogalmazvány fólióján ugyanis megtalálható a vers első sorának utolsó szava és teljes második sora. Ennek a fóliónak a rektóján olvasható

¹⁹ OSZK Fond III/1969. 51. fólió rektója.

a *Húsvét előtt* 1–8. sorok variánsa is. A verzón az „éneke” szó előtt a három pont jelzi a költő által vélhetően ideiglenesnek szánt szöveghiányt, elképzelhető tehát, hogy az OSZK Fond III/1969. 10. fólió verzóján lejegyzett másfél sor Babits eredeti terve szerint az [Ő Múzsza, kínban a többi virággal...] kezdetű fogalmazvány folytatása lett volna, de nem találta az első szakasz utáni költői átkötést.

Gyenge szárnyu éneke
véresre tépi szárnyát
drótsövényeken
s szárny helyett egy véres ronggyal
táncaidban, szádi [szárdi?] bál,
mint egy részeg angyal
titubál.

Az [Ő Múzsza, kínban a többi virággal...] kéziratán látszik, hogy az első szakasz végének írása kevésbé megformált, mely gyors lejegyzésre utal, az „...éneke véresre tépi szárnyát a drótsövényeken” szövegrész betűformái viszont lassabb írásaktust sejtetnek, ezért a két szövegrész valószínűleg nem egy időben keletkezett. Egészen biztos viszont, hogy az OSZK Fond III/1969. 51. fólió rektóján olvasható ceruzaírású fogalmazványt Babits valamivel később jegyezhetette le, mivel a három ponttal jelzett szöveghiányt ekkorra kitöltötte, és további négy rövid sort írt a korábban már meglévő töredékhez. Mindezekkel együtt az [Ő Múzsza, kínban a többi virággal...] és a [Gyenge szárnyu éneke...] kezdetű fogalmazványok motivikusan („éneke”, sebzettség, „véres ajak”, ivás) is kötődnek egymáshoz és a *Húsvét előtt* című vershez, minden bizonnyal annak megalkotása idején jegyezte le Babits őket, ezért mindkét fogalmazvány a *Húsvét előtt* keletkezéstörténetének is részét képezi.

A háború általi roncsoltság képze a fogalmazványban a „gyenge szárnyú ének”-hez kapcsolódik, azaz maga a vers, a költészet szenved a háború miatt. A *Húsvét előtt*-ben ugyanez az élmény a békevágyat kimondani akaró „száj”-hoz, azaz a versbeszélő testrészéhez kapcsolódik, mely metonimikusan a költőt magát jelöli, a 16. sorban a „véres ének” viszont közvetlenül kapcsolatba hozható a [Gyenge szárnyu éneke...] központi motívumával és képi világával. A fogalmazvány egyes szavai nehezen olvashatók, az 5. sor utolsó szava egészen biztosan „bál”, melynek jelzője talán a „szádi”, mely De Sade márkira utalhat, akit Babits *Az európai irodalom történetében* „a bűn és a kegyetlenség apostolá”-nak nevez, s a bálként így láttatott háború kegyetlenségét fejezi ki. Mivel az adott szó olvasata bizonytalan, ezért elképzelhető az is, hogy a helyes olvasat „szárdi”, s ez esetben utalás az *Isteni színjáték* egyik alakjára, Branca d’Oriára, aki apósát lakomára hívta, majd megölte, azért, hogy megszerezze Logodorót. Erre az eseményre utalhat a „szárdi bál” szó szerkezet. Branca d’Oria alakját Dante a *Pokol* XXXIII. énekében idézi meg, a *Commediához* írt bevezetőjében Babits mint „szárd ördög”-öt említi.²⁰

²⁰ BABITS Mihály, *Dante. Bevezetés a Divina Commedia olvasásába*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1930, 70. (A Magyar Szemle Kincsestára 37.)

Ebben a fogalmazványban is megjelenik tehát valamilyen módon az ünnep motívuma, mint a *Húsvét előtt* második felében, de itt a bálhoz negatív képzetek kapcsolódnak. A fogalmazvány első sorában említett „gyenge szárnyu ének” a 6. sorban mint „részeg angyal” jelenítődik meg. Szintén kérdéses az utolsó egyszavas sor olvasata, legvalószínűbb a ’titubál’ olvasat, melynek jelentése Radó Antal *Idegen szavak szótára* szerint ’habozik’,²¹ ebben az esetben azonban a szó jelentése inkább a magyarba átkerült idegen kifejezés alapját képező latin ’titubo’ ige jelentéséből kiindulva: ’inog’, ’rezeg’, ’támolyog’, ’megbotlik’.

[*Annyit szenvedtünk...*]²²

Az [*Annyit szenvedtünk...*] kezdetű, műegészsként meghatározható, 75 soros verskézirat a *Húsvét előtt* közvetlen előzménye, a két vers között több intratextuális kapcsolat is feltárható. A vers 1–3. sora írja le azt az érzelmi-gondolati magot, mely a Babits életében kiadatlan mű és a költő legismertebb háborúellenes versének keletkezését kiváltotta: „Annyit szenvedtünk hogy hinni se tudunk testvéreim / én is még nem régen azt mondtam magamban, örökké tart / a Poklok uralma a földön”. Elképzelhető, hogy az idézett rész és a folytatása („és szomorú dalt / pedzettem a szörnyű jövőről melyben minden év / új termést hoz a halálnak és minden tavasz / új nemzedéket az ágyuk elé.”) már a készülő műre, a *Húsvét előttre*, konkrétan annak 5. szakaszára vonatkozik:

mely trónokat öröl, nemzeteket,
százados korlátokat
roppantva tör szét, érczabolát,
multak acél hiteit,
s lélekkel a testet, dupla halál
vércafatává
morzsolva a szűz Hold arcába köpi
s egy nemzedéket egy kerék-
forgása lejárát:

A Pokol említése szövegszerűen is utal a *Húsvét előttre*, melynek központi motívuma a Vörösmarty *A vén cigány* című művéből kölcsönzött, a háborút szimbolizáló „pokoli malom” képe, de összeköti a két verset a „béke” szó kimondásának késleltetése is. A vers 10. sorában olvasható először utalás az ekkor még ki nem mondott *békére*: „és volna egy szó amit senkise mondana ki”, majd ezután a 40. sorban írja le először Babits a „béke” szót: „mondjuk ki! gondoljunk szüntelen / csak erre: béke! béke!” A késleltetést kevésbé expresszívén, mint a *Húsvét előttben*, de itt is a háborúhoz kapcsolódó képzetek, a békevágy kollektív kimondását akadályozó tényezők számbavétele eredményezi. A „béke” szó az [*Annyit szenvedtünk...*] kezdetű versben is varázsszóként

²¹ RADÓ Antal, *Idegen szavak szótára, egyúttal a nálunk használatos idegennyelvű szólásmódok és szállóigék magyarázata*, Lampel, Budapest, 1921).

²² MTA Ms 4699. 17. fólió rektója.

jelenik meg: „mily kincsverem / nyíl e Szezámra!” A 40–41. sor után annak a változásnak a leírása következik, melyet a varázsszó kimondása eredményez, de amíg a *Húsvét előtt* második nagy szövegegysége a címben jelzett ünnepkörhöz kapcsolódó folklorisztikus hangnemben szólal meg, addig az [*Annyit szenvedtünk...*] című vers egészének – bár megjelenik itt is a szakralitás és a másik ember szeretetének motívuma – hangneme lényegesen homogénebb. A két vers műfaji-retorikai jellemzői is azonosak. Rába György a *Húsvét előtt* műfaját az ógörög ditirambusban határozza meg, mely a dionüsziaikon önkívületi állapotban előadott közösségi ének volt.²³ A *Húsvét előtt* megszólítottja a háborútól szenvedő nemzeti közösség, de erre a kollektív viszonyra a vers csak áttételesen utal („vérünk nedvének, drága magyar / vér italának”). Az [*Annyit szenvedtünk...*] versbeszélője az 1. sorban „testvéreim”-ként szólítja meg közönségét, de a 44. sorban már a „Magyarok! Emberek!” megszólítást alkalmazza.

Mindezek alapján valószínű, hogy a vers a *Húsvét előtt* megírásához közeli időben, az első versötlet megszületésekor, vagy már a megírás idején keletkezett, minden bizonnyal 1916 márciusában, vagy valamivel azelőtt. Az [*Annyit szenvedtünk...*] 1. sora már jelzi azt az érzelmi megrendülést, mely a *Fortissimo* hangjában erőteljesen megmutatkozik, de az 1–11. soraiban több olyan részletet (gyávaság, némaság, az anyák említése) találunk, mely már a későbbi nagy háborúellenes verset idézi. Ez alapján azt is feltételezhetnénk, hogy a vers a *Húsvét előtt* és a *Fortissimo* között keletkezett, de jóval erősebb az intratextuális kötődés és a szerkezeti, valamint hangnemi rokonság a *Húsvét előtt*-tel, mely azonban poétikailag lényegesen kidolgozottabb és sikerültebb alkotás, ezért nem valószínű tehát, hogy a *Húsvét előtt* születése és közönségsikere után kezdett volna Babits az [*Annyit szenvedtünk...*] megírásába.

Összegzés

A genetikus kritika újdonsága a 80-as években az volt, hogy a szöveggenezis bemutatása során megszüntette a hierarchikus viszonyt a kéziratot variáns és a kanonizált szöveg között,²⁴ de éppen ez volt az a mozzanat is, ami miatt az első bírálatok megfogalmazódtak vele szemben. Hermeneutikai szempontból a genetikus kiadás esetében sem szűnik meg ugyanis a végleges szöveg primátusa, ahogy ezt Paul Ricoeur a genetikus kritikáról szóló vitában pontosan megfogalmazta: „A genetikus kritika ugyanis a szöveggköziség egyik fontos esetének tűnik számomra, abban az értelemben, hogy a végleges szöveget megelőző változatok feltárása szöveg alatti szövegek, [...] elő-szövegek teremtésével egyenértékű, olyan szövegeknek a létrehozásával, melyeket senki sem olvasott sűrűn, főképp akkor, ha nem közlésre szánták őket, s ezért az írói műhelytitkok közé tartoznak. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy a genetikus kritika olyan szövegeket teremt, melyeknek nem volt olvasójuk, s csakis a végleges szöveg viszonylatában léteznek; a genetikus kritikát ebben az értelemben lehet a szöveggköziség jelenségéhez kapcsolni. [...] Nézetem szerint az elő-szövegek

²³ RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 494–495.

²⁴ TÓTH Réka, *I. m.*, 76.

rekonstruálásának nem az az egyetlen következménye, hogy megingatja a végső művet, hanem az is, hogy elősegíti annak jobb megértését, pontosabban rámutat arra, hogy a végső mű nem véletlenül az utolsó szöveg az elő-szövegek sorában.”²⁵ Ricœurhöz hasonlóan Bertrand Cerquiglini is 1989-ben publikált tanulmányában, *A variáns dicséretében* úgy véli, hogy a genetikus kritika a nyomtatott szöveg keletkezési fázisait jelentő előszövegek leírásával ugyan szemléltetni képes az írás instabilitását, mégis alapvetően a modern szövegre koncentrálni, mely történetileg a könyvnyomtatás után alakult ki, és a jogi keretek között is a kodifikált szerzőség védjegye alatt végül is a nyomtatott szövegben stabilizálja a variánsaiban instabil írást.²⁶

Ebben a tanulmányban én is a nyomtatásban megjelent, kanonizált szöveg felől vizsgáltam a *Húsvét előtt* keletkezéstörténetét dokumentáló, kéziratban maradt fogalmazványokat, mivel úgy gondolom, hogy habár a genetikus kritika számára a szöveggenezis fázisait dokumentáló előszövegek funkcionálisan lehetnek ugyan egyenrangúak, a már a kézirat elolvasásával kiiktathatatlanul együtt járó esztétikai tapasztalat sem zárható ki a szöveggondozást végző filológiai munkából, a sajtó alá rendezést követő műinterpretációnak pedig nem kell, sőt nem is lehet lemondania a művek esztétikai értékkülönbségeiből fakadó hierarchia tudatosításáról. Mindamellet ezáltal pontosan kirajzolódik az az életművön belüli szövegközi kapcsolat-háló, mely az egyes műveket a kéziratban maradt töredékektől a kész és nyomtatásban közölt műalkotásokig összekapcsolják. Az a kiadói gyakorlat, mely a töredékben maradt szövegeket a műegészésként felfogható művektől elválasztva, külön kötetben közli, éppen ezeket az intratextuális kapcsolatokat teszi nehezen feltárhatóvá, még akkor is, ha a verseket kísérő jegyzetapparátus utal ezekre a szövegközi viszonyokra. Másképpen fogalmazva: a kronologikus elv, mely a keletkezés feltételezett időrendjében adja közre egymás után a kész alkotásokat és a töredékeket, az olvasó számára is közvetlenül teszi olvashatóvá a szöveggenezis folyamatát.

²⁵ Paul RICŒUR, *Pillantás az írásaktusra*, ford. FARKAS Ildikó, Helikon 1989/3–4., 472–477, idézett oldalak: 475–476.

²⁶ Bernard CERQUIGLINI, *A variáns dicsérete. A filológia kritikai dicsérete = Metafilológia I. Szöveg, variáns, kommentár*, szerk. DÉRI Balázs et al., Ráció, Budapest, 2011, (Filológia 2.) 219–297, idézett oldal: 252.